

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ТА ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВОЛИНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ДИТЯЧОЇ ІГРАШКИ

Берлач Олександр Павлович

Волинський національний університет імені Лесі Українки

м. Луцьк

Анотація. Українська іграшка, як і саме життя нашої нації, сягає глибокої давнини. Проста, виготовлена з природних матеріалів, вона зберігала в собі сили землі і сонця, тепло рук рідних людей. Здавалося б, це дитяча забавка, не варта уваги дорослої серйозної людини. Та завжди були по всій Україні майстри, які знаходили особливий сенс у виготовленні іграшок для дітей.

Ключові слова: волинська народна дитяча іграшка, Волинь, ознаки, особливості.

Постановка проблеми. Беручи до уваги той факт, що українська народна «іграшкова культура» складна й розмаїта, а її дослідження в наукових розвідках мистецтвознавців, етнографів, істориків багатогранне, доцільною буде спроба класифікації волинських дитячих народних іграшок задля досягнення поставленої мети дослідження.

Мета дослідження. Виявити класифікаційні ознаки та вивчити типологічні особливості волинської народної дитячої іграшки.

Результати дослідження. З цією метою використаємо одну із запропонованих Олександром Найденом, дослідником народної іграшки, класифікацію: поділ іграшок за матеріалом, із якого вони створені: іграшки з дерева, глини, тканини, соломи, трави, паперу, кори, кістки, плодів різних рослин, тіста, сиру тощо. Заслуговує на увагу і виділений даним науковцем поділ за образно-ігровими та функціональними ознаками: антропоморфні образи-ляльки (з глини, дерева, трави, тканини, соломи, комбіновані з різних матеріалів); зооморфні образи – свійські та дикі тварини (бички, цапки, свинки, баранці, козлики, корівки, матеріалом для яких слугують глина, дерево, трава,

тканина, солома тощо); іграшки, що імітують «дорослі» меблі, посуд інші предмети побуту, знаряддя праці (шафи, стільці, столи, лавки, миски, глечики, колиски, візки, граблі, сокири тощо) [5].

У даній роботі розглядаємо такі різновиди іграшок: лялька із тканини; керамічна іграшка; іграшка з дерева.

У розмаїтті регіональних осередків народних іграшок в Україні можна виділити іграшку Волині та Західного Полісся. Найперші забавки виготовлялися з найбільш простих і доступних для обробки матеріалів: продуктів харчування (сир, тісто, овочі), сировини господарської діяльності (волокна льону, листя кукурудзи, шматки тканини, залишки мотузки, пір'я, шкіра, хутро, деревина, глина). Перші іграшки на території етнічної Волині відомі з епохи неоліту, про що свідчать археологічні знахідки IV-III тис. до н.е. (фігурки із зображенням тварин і людей, окрім ігрового, мали й культове призначення, адже їх клали біля зерна, худоби, хворих людей задля того, щоб вони забирали на себе різні прикросці та хвороби) [3].

Аналіз інформації, отриманої від наукового працівника етнографічного відділу Волинського краєзнавчого музею (Леся Кришталюк, молодший науковий співробітник відділу етнографії та народних промислів) та волинського майстра народної творчості Андрія Бондарука, наводять на думку, що діти етнічних волинян здавна використовували під час гри іграшки, які їхні батьки, або старші братики й сестрички виготовляли для них із квітів, трав, різноманітних овочів і фруктів. Матеріал і вид іграшки залежав від пори року (маківки – посуд, цвіт мальви – лялька, вишеньки – сережки, горобина – намисто). Використовували також жолуді й шкаралупки горіхів. Однією з найулюбленіших іграшок була кулька зі шлунка свині, почищена, надута й висушена. Декілька горошин всередині такої кульки видавали гучні звуки.

Для Волині, де основним заняттям була сільськогосподарська праця, характерними були забавки із соломи. Дорослі виплітали для дітей коників, лялечок, візочки. Восени молодь робила брязкальця із знайдених на стерні довгих соломин. Їх зволожували й обплітали ними навхрест складені патички, тому вкладали в отвір зернину. Дівчата виплітали із соломи намисто,

сережки; іноді обплітали з одного боку дзеркало, щоб не розбилося, коли впаде, а з лози плели маленькі кошечки. Малеча майструвала із качана кукурудзи ляльки. Зверху заплітали косу, лушпиння відгортали донизу, роблячи з нього пишну спідничку. виготовленням іграшок часто займалися самі діти для себе, або молодших братиків і сестричок. Під час спілкування респонденти, мешканці волинських сіл і містечок, зазначали, що зазвичай гра дітей поєднувалася з певними їхніми обов'язками, під час виконання яких малеча могла робити для себе іграшки.

Факт виготовлення іграшок самими дітьми та поєднання гри з посиленою для них працею є віддзеркаленням основних принципів виховання молодого покоління в українських селах, які базувалися на прищепленні та плеканні працьовитості, самостійності, винахідливості, кмітливості, комунікації. У традиціях виховання дітей волинян, пріоритетним був ідеал працелюбності, раціонального господарювання, тому дітей рано залучали до праці.

Виготовляли дитячі іграшки волиняни з різноманітних матеріалів, керамічної глини, дерева, соломи, тканини та інших підручних і нескладних в обробці матеріалів.

Виготовлення іграшок із глини пов'язане з гончарним ремеслом, яке було спадковим, адже переходило від батька до сина.

Мал.1. Коник.

Фото з колекції Одемчуків

Гончарували переважно чоловіки; дрібні предмети та іграшки дозволяли виготовляти жінкам. Традиційними і водночас найбільш поширеними іграшковими формами були фігурки дітей, святих, мандрівників, півників, пташок, рибок, левів та коників. Характерною особливістю іграшок Волині та Волинського Полісся є відсутність на них декору. Поливою покривали мініатюрні посудинки з Кульчина, де побутував у кінці XIX ст. полив'яний посуд [8].

Фігурки коників були улюбленими іграшками хлопчиків. Образ коня

поширений в народній творчості та в іграшці українців. Така іграшка стала засобом зв'язку поколінь у сім'ї Одемчуків.

Автором іграшки «Коник» (мал.1) був його дідусь Олексюк Марко Опанасович 1901 року народження, який проживав у селі Млинове Ратнівського району Волинської області, займався сільським господарством та улюбленим гончарством: «У діда було п'ятеро дітей. Іграшку зробив для забави своїм дітям. Середульша дочка, Олексюк Федора Марківна, 1926 року народження, яка проживала в тому ж селі, зберегла іграшку. Коник був улюбленою іграшкою її старшого брата Петра. Нащадки, котрі проживають у тому ж селі, дідову спадщину передали до шкільного музею».

Окремі зразки іграшок із глини, які збереглися до наших днів, ми спостерігали у Волинському краєзнавчому музеї. Це невеличкі скарбнички, посуд малих форм, свищики. Такі іграшки були поширені на

території Волині й Полісся у XVIII столітті (мал.2). Особливим

Мал.2. Глиняні свистульки.

Автор Матвійчук Г. П. с. Піддубці Луцького району.

попитом користувалися іграшки-свищики двох видів: тваринні; пташині. До тваринних слід віднести коників, баранчиків, песиків, оленів, виконаних на простому черепку або поливаних й орнаментованих. Орнамент, окрім декору, вказував на анатомію тварини. Основною сировиною для ліплення іграшок-свищиків слугувала місцева жирна глина, змішана з дрібним, просіяним через сито, річковим піском. Під час ліплення майстри постійно користувалися водою й вогкою ганчіркою, оскільки така глина швидко розтріскувалася. Виліплені фігурки висушувалися протягом кількох днів або тижнів залежно від розмірів.

Найбільш популярними й нескладними є свищики у вигляді пташок. Це переважно домашні птиці (індичка, індик, курочка, півень, гуска), взяті народними гончарами з найближчого їм довкілля. Майстри народних іграшок, враховували духовні запити того, хто буде в них купувати. Будучи психологами, знали, що малюкові треба дати річ, яку вона буде добре розуміти. Діти хочуть мати свищики найрізноманітніших форм і звукових тонів, адже менш видута поверхня робить тон звукової іграшки вищим.

На Західному Поліссі з найдавніших часів найбільш уживаним матеріалом для виготовлення дитячих іграшок було дерево. Розважаючи, такі іграшки мали виховне значення – змалечку готували дітей до майбутньої трудової діяльності. Найпершими забавками з дерева були зменшених форм речі побуту або господарський реманент (грабельки, лопата, вила, сокира). Деякі дерев'яні іграшки використовували із практичною метою. Наприклад, «деркач» – це драбинка, виготовлена з розколеної гілки чи різаного дерева, крізь щаблі якої проходить тоненька ясенова трісочка. Вдаряючись у барабанчик, вона створює деркотливий звук. Дану звукову іграшку використовували на полюванні. «Стукавка» – динамічна іграшка-молоток, прикріплений до верхньої частини ручки, вмонтованої в перпендикулярно розміщену дощечку, переважно з твердої деревини (берези, дуба). При коливанні іграшки вліво і вправо молоточок, постукуючи в поперечну дощечку, створює чистий голосний звук, що імітує стукіт дятла. У громадському побуті «стукавку», як шумовий інструмент, використовували на полюванні та під час нічної варті. Серед шумових забавок популярними були «свистунці». Зазвичай для їх виготовлення використовувалися гілки липи, верби, верболозу.

Для захисту худоби іноді застосовувалося «фуркало» (мал.3). Так називали звичайний обрізок дранки чи гонти, один кінець якої прикріплювався до крученої мотузки, що прив'язувалася до ручки. При обертанні мотузки по радіусу дерев'яна

Мал.3. Фуркало

дранка чи гонта утворювала низький голосний звук. Імітація звуків овода чи гедзя дозволяли пастухам виганяти худобу з боліт.

Взаємодія вітру та крила лежить в основі простої іграшки – «літунця». Звичайний кусок деревини, заструганий пропелером, в отвір якого застромлена паличка, при обертанні навколо своєї осі в долонях здатен підлітати на значну висоту. Іграшка використовувалася здебільшого підлітками під час загальних зібрань та забав. Дещо складнішим від «літунця» є «вітрячок» або «млинок», що відтворює кращі традиції вітряних млинів та флюгерів.

Дерев'яні шумові іграшки-інструменти були невід'ємною частиною процесу виконання фольклорних творів: доповнювали спів чи танок.

Великого поширення на Західному Поліссі набули динамічні іграшки із застосуванням колеса, зокрема «візочки» різних модифікацій.

З давніх-давен діти робили собі іграшки самі – народ виховував майбутніх майстрів. Іграшки виготовляли з дерева різних порід, яке використовувалося в практичній діяльності регіону. Однак перевагу надавали м'яким: сосні, липі, осиці, тополі, ліщині. З твердих застосовували бук, клен, дуб, горіх, рідше грушу. Окрім дерева для виготовлення іграшок, застосовували кору, переважно сосни й дуба.

*Мал.4. Дерев'яний автомобіль с. Радомишль Луцького району,
автор Ковальчук Микола Кузьмович.*

Отже, дерев'яна іграшка Волинського Полісся заслуговує на особливу увагу. Проста й доступна щодо технології виготовлення, вона здатна задовольнити запити і сучасних дітей, бо цілком придатна для того, щоб розвивати їхню конструкторську фантазію, творче мислення та естетичні смаки, зберігаючи при цьому первісну національну основу. Іграшка з дерева, тепла, легка, зручна в грі, обов'язково має супроводжувати сучасне дитинство.

Лялька, як дитяча іграшка і оберіг родини, як магічний талісман та символ зв'язку між поколіннями, znana в багатьох місцевостях України. Мотанка, або Вузлова лялька, виготовлена з м'якого матеріалу – тканини й ниток, є характерною для Волині. Очевидно, перші такі ляльки робили з трави або соломи, а згодом, із поширенням ткацтва, почали використовувати тканину і прядиво.

Секрети виготовлення ляльок передавалися в родині від матері до дочки.

Коли дівчина виходила заміж, мати дарувала їй ляльку-мотанку як оберіг для нової домівки. Народ вірив, що в мотанці знаходиться дух предків і вона може передавати досвід від покоління до покоління. Українці вважали, що цей символ приносить їм багатство та успіх.

Справжню ляльку-мотанку може зробити тільки близька людина: мама, бабуся, сестричка, хресна... Лише рідні люди наділять іграшку обереговою енергетикою. Для виготовлення лялечок беруть зазвичай сімейні речі – фрагменти постільної білизни, сорочки, спіднички, фартуха. Мотанка відрізняється від звичайної іграшки відсутністю обличчя. За уявленнями язичників, через обличчя в ляльку вселяється душа. А душа буває доброю чи поганою.

Мал.5. Ляльки із тканини.

Із розповіді респондента Карпук Надії Сергіївни із села Гута Ратнівського району, Волинської області: «...я скручувала «трап'яну» (ганчір'яну) ляльку з хустини чи рушника...». Найчастіше це відбувалося, коли вони перебували в дорозі. Лялька була досить умовною. Голова, руки, імітація спіднички та й усе, а фантазія вже допрацьовувала, дарувала ляльці характер, почуття, емоції.

Висновок. У розмаїтті регіональних осередків народних іграшок України можна виділити іграшку Волині та Західного Полісся. Діти етнічних волинян здавна використовували під час гри іграшки, які їхні батьки або старші братики й сестрички виготовляли із кукурудзи, квітів, трав, різноманітних овочів і фруктів. Матеріал та вид іграшки залежав від пори року. Для Волині, де основним заняттям була сільськогосподарська праця, характерними були забавки із соломи. Виготовлення іграшок із глини пов'язане з гончарним ремеслом, яке було спадковим. Традиційними і водночас найбільш поширеними іграшковими формами на Волині були глиняні фігурки дітей, святих, мандрівників, півників, пташок, рибок, левів та коників. Особливим попитом користувалися іграшки-свищики у вигляді пташок. На Західному Поліссі з найдавніших часів найбільш уживаним матеріалом для виготовлення дитячих іграшок було дерево. Такі іграшки мали виховне значення – змалечку готували дітей до майбутньої трудової діяльності. Найпершими забавками з дерева були невеликі за розміром речі побуту або господарський реманент (грабельки, лопата, вила, сокира). Деякі дерев'яні іграшки використовували із практичною метою: «деркач» – на полюванні; «стукавка» – під час нічної варті; «фуркало» – для захисту худоби. Взаємодія вітру та крила лежить в основі простої іграшки – «літунця». Характерною для Волині є Мотанка, або Вузлова лялька, виготовлена з м'якого матеріалу – тканини й ниток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герус Л. М. Українська народна іграшка. К. : Балтія-Друк, 2007. – 64 с.
2. Істоміна Г. Мистецтво народної кераміки Волині другої половини ХІХ - ХХ століть. Рівне : Волинські обереги, 2009. – 232 с.
3. Кучінко М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині. Луцьк, 1994. – 154 с.
4. Минуле і сучасне Волині й Полісся: роде наш красний. Матеріали третьої Волинської обласної науково-етнографічної конференції, 14–15 червня 2007 р. – Випуск 24. Луцьк, 2007.
5. Найден О. С. Українська народна іграшка : Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості : [історико-енографічний посібник]. –

К. : АртЕк, 1999. 256 с.

6. Сидорук І. Народна дерев'яна іграшка Волинського Полісся. Полісся: мова, культура, історія : матеріали міжнарод. конф. / Асоц. етнологів [та ін.] ; [редкол.: Г. А. Скрипник та ін.]. Київ, 1996. С. 338-342.